

Osmanlı-Türk Modernleşmesinden Cumhuriyet'e Modernizm¹

Modernism from Ottoman-Turkish Modernization to the Republic

Gökhan AK ²

ÖZ

Dünya modernleşme tarihi ve modern çağ; çatışma, çarpışma ve uyumsuzlukların tarihi ve çağı olmuştur. Bu çatışma, temel olarak 'eski' ile 'yeni' arasındadır; diğer bir deyişle, bu tarih ve çağ, -hurafeleşmiş ve kaderci- gelenek ile çağdaşın savaşıdır. Modernlik, kaçınılmaz olarak hayatın her parçasına yayılacaktır. Bu nedenle, özellikle din temelli gelenek, kutsallaştırılmış gelenek ve gelenekselleştirilmiş hurafeler, modernite ve modernleşme ile yüzyıllardır ve doğrudan çatışma ve çarpışma içerisindedir. Bu çalışmanın amacı, 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesinin temellerini irdeleyerek, Cumhuriyet'e varan bu modernizm hareketinin ana bağlamlarını tarihsel, sosyal ve siyasal olarak ortaya koymaktır. Nitekim Cumhuriyet Türkiye'si modernleşmesi çağa uygun, laik çağdaş olma demek olup, laiklik ve çağdaşlık onun en anlamlı, göze çarpan ve ayırt edici niteliğidir. Bu nedenle, Osmanlı-Türk modernleşmesi, en başından itibaren gelişme ve ilerlemeye açık bir çağdaşlaşma hareketi ola gelmiş olup, en üst noktası olan laik çağdaş seviyesine Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimleri ve reformları ile ulaşmıştır. Nitekim Türk modernleşmesinin kökenleri olan bu akılcılık, rasyonellik ve çağa uygun gelişme itkilerini de, onun devamlı olarak çağın gerekliliklerini ve onlarla uyumlu bir toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel nitelikleri içeren toplumsal yaşamı öngörmesi ve benimseme arzusunda görmek mümkündür. Araştırmanın metodolojisi kapsamında bu çalışma, nitel (kalitatif) araştırma metodolojisini benimsemiş olup, tümdengelim yaklaşımını esas almış olup, doküman analizi, içerik analizi, söylem analizi, gruplandırma ve karşılaştırma gibi bilimsel araştırma yöntemlerinden yararlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı-Türk modernleşmesi, Cumhuriyet, modernizm

1 Bu çalışma, "Gökhan AK (2023). Türk Modernleşmesinin Temelleri, Zeynep Banu Dalaman, Enver Emre Öcal, Suat Dönmez ve Gökhan Ak (Eds.), 100 Yıllık Cumhuriyet ve Türk Modernleşmesi, (s. 16-46), İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi Yayınları." künyeli kitap bölümü çalışmasının gözden geçirilerek revize edilmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İng.), gokhanak@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0674-9699

ABSTRACT

World modernization history and modern age; It has been the history and era of conflict, clashes and conflicts. This conflict is basically between the 'old' and the 'new'; In other words, this history and era is the battle of the superstitious and fatalistic tradition and the contemporary. Modernity will inevitably permeate every part of life. Therefore, religion-based tradition, sanctified tradition and traditionalized superstitions have been in direct conflict and conflict with modernity and modernization for centuries. The aim of this study is to reveal the main contexts of this modernism movement that reached the Republic, historically, socially and politically, by examining the foundations of Ottoman-Turkish modernization that started with the 1699 Treaty of Karlowitz. As a matter of fact, the modernization of Republican Turkey means being contemporary, secular, and secularism and modernity are its most significant, outstanding and distinctive features. For this reason, Ottoman-Turkish modernization has been a modernization movement open to development and progress from the very beginning, and has reached its highest point, the secular contemporary level, with the Republic of Turkey and Atatürk's Revolutions and reforms. As a matter of fact, it is possible to see these rationality, rationality and developmental impulses, which are the origins of Turkish modernization, in its desire to constantly anticipate and adopt a social life that includes the requirements of the age and a social, political, economic and cultural characteristics compatible with them. Within the scope of the research methodology, this study adopted the qualitative research methodology, based on the deductive approach, and benefited from scientific research methods such as document analysis, content analysis, discourse analysis, grouping and comparison.

Keywords: Modernization, Ottoman-Turkish modernization, Republic, modernism

“Akıl bir paraşüt gibidir; açık olmadığı sürece çalışmaz.”

[Mind is like a parachute; it does not work unless it is open.]

Frank Zappa¹

1. Giriş

Dünya modernleşme tarihi ve modern çağ; çatışma, çarpışma ve uyumsuzlukların tarihi ve çağı olmuştur. Bu çatışma, temel olarak 'eski' ile 'yeni' arasındadır; diğer bir deyişle, bu tarih ve çağ, -hurafeleşmiş

ve kaderci- gelenek ile çağdaşın savaşıdır. Modernlik, kaçınılmaz olarak hayatın her parçasına yayılacaktır. Bu nedenle, özellikle din temelli gelenek, kutsallaştırılmış gelenek ve gelenekselleştirilmiş hurafeler, modernite ve modernleşme ile yüzyıllardır ve doğrudan çatışma ve çarpışma içerisindedir.

Nitekim Osmanlı-Türk modernleşmesi de, en başından itibaren gelişme ve ilerlemeye açık bir çağdaşlaşma hareketi olarak gelmiş olup, en üst noktası olan laik çağdaş seviyesine Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimleri ve reformları ile ulaşmıştır. Nitekim Türk modernleşmesinin kökenleri olan bu akılcılık, rasyonellik ve çağa uygun gelişme itkilerini de, onun devamlı olarak çağın gerekliliklerini ve onlarla uyumlu bir toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel

¹ Ayrıntı için bkz. Zappa Play's Zappa 1997 Concert Part 1, https://www.youtube.com/watch?v=P8Jz4UH2_8U.

nitelikleri içeren toplumsal yaşamı öngörmesi ve benimseme arzusunda görmek mümkündür.

Zira ‘Modernleşme’, hem bir zihniyet hem de bu zihniyetle normdan sapma işidir. ‘Modernleşme’ olgusunun kök ve anahtar kavramı, -doğal olarak- ‘modern (çağdaş, seküler)’ tabiridir. Bu meyanda modernleşme; kavramsal ve olgusal olarak çağdaşlaşma, çağcıl olma, çağa uyumlu olma, gelişme ve ilerlemeye açık olma terimselliğini doğrudan benimser ve destekler. Buradan hareketle, modernleşme sürecinin sosyolojik sonucu olan modern (çağdaş) olma;² insana, insan aklına, akılcı bilime, insan-odaklılığa (hümanizm), laikliğe, demokrasiye, hukuka, adalete, doğaya ve temel insan hak ve özgürlüklerine saygıyı ifade eder. Bundan ötürü, toplumsal gelişmelere çağdaş, insan-odaklı (hümanist) bir zihniyet ve tutumla yaklaşabilen bireyler ile onların oluşturduğu çağdaş cemiyet topluluklarının modernleşebildiği; çağın sosyal, siyasal, ekonomik, hukuki, kültürel vb. tüm koşul, nitelik, ihtiyaç ve gereksinimleri gibi çağcıl gelişmelere ayak uydurabildiği görülmektedir. Bu yüzden de, insana, insan aklına, akılcı bilime, insan-merkezciliğe (hümanizm), laikliğe, demokrasiye, hukuka, adalete, doğaya ve temel insan hak ve özgürlüklerine saygılı modern toplumlarda siyasal kültür ve hayli gelişik, olgun ve yüksektir. Böylece bu toplumlarda, yurttaşları ilgilendiren her nevi soruna çözüm üretme yöntemleri daha akılcı, çoğulcu ve çağdaş olmalarının sonucu, çok daha başarılı ve etkindir.

Bu meyanda, modernleşmenin aslında ‘çağdaşlaşma’, ‘çağdaş olabilme’ olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle modernleşme, bulunduğu çağın gerektirdiği sos-

yal, siyasal, bilimsel, teknolojik, iktisadi, hukuki, kültürel gelişme ve gereksinimlere ayak uydurabilme, bunların evrensel ve küresel nitelikte olanlarını benimseyebilme ve uygulayabilme anlayış ve yetisidir. Ancak, bu durumun aksini uygulamaya çalışan toplumlar ve devletler ise, günümüzün modern ve seküler (çağdaş) dünyasında, insanlık tarihinin geçmiş çağlardaki en kötü dönemsel örneklerinin başında gelen Orta Çağ’ın koyu taassup ve karanlıklarında yaşama arzusu gösteren toplumlar olarak, adeta eşyanın ve tabiatın kurallarına aykırı davranmakta; modernleşmeye, laik-çağdaş bir yaşama –ısrarcı- ve ancak bir o kadar da paradoksal bir direnç göstermektedirler.

Nitekim bu modernleşme-karşıtı ısrarcı direnç, ironik ve manidar olduğu kadar, çelişik ve paradoksaldır da; zira söz konusu devletlerin siyasal iktidarları, yurttaşlarına yoksulluk, işsizlik, adaletsizlik, hukuksuzluk ve benzeri birçok haksızlık ve acıyı yaşatarak, Modern Çağ’ın tüm laik-demokratik seküler ilke ve prensiplerine karşı durup, insan hak ve onurunu çiğneyen siyasalar uygulamakta; sonuçta da, ülkelerini yurttaşları için yaşanmaz hale getirmektedirler. Ancak, tüm bu olumsuzluklara maruz kalan toplumlar, yine de modernleşmenin getireceği refah, zenginlik, iş olanakları, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasiyi göz ardı ederek, ironik ve paradoksal bir çelişkiyle laik-modern insan-odaklı bir sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuk düzenini reddetmekte; -özellikle- “modernleşmeme”yi tercih etmektedirler. Nitekim 2000’li yıllarda sınır-aşan düzensiz göç hareketlerinin bir hayli artarak uluslararası toplumun en büyük sorunlarından biri haline gelmesinde, (diğerlerinin yanında) vurgulanan bu -yerinde, vatanında- “modernleşme-karşıtlığı” faktörünün de oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.

2 Bu çalışmada; “modernleşme=çağdaşlaşma”; “modern=çağdaş”; “sekülerleşme=çağdaşlaşma” ve “seküler=çağdaş” eşanlamlılıkları kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesinin temellerini irdeleyerek, Cumhuriyet'e varan bu modernizm hareketinin ana bağlamlarını tarihsel, sosyal ve siyasal olarak ortaya koymaktır. Nitekim Cumhuriyet Türkiye'si modernleşmesi çağa uygun, laik çağdaş olma demek olup, laiklik ve çağdaşlık onun en anlamlı, göze çarpan ve ayırt edici niteliğidir.

Bu çalışmanın muhtemel bulguları; Türk modernleşmesinin de aslında her daim modern ve çağdaş olduğu; dolayısıyla 1699 Karlofça Antlaşmasından itibaren bu itkiyi taşıdığı; zira Türk modernleşmesinin, tarihte özel bir konuma sahip çağdaşlaşma hareketlerinden biri olduğu; bundan ötürü, Türk modernleşmesinin, Batı medeniyeti çıkışlı olan Aydınlanma, Rönesans, Reformasyon, demokratikleşme, sekülerleşme gibi tarihsel gelişme ve olguları tarihte ilk kez bir Müslüman ülke olarak bünyesinde başarıyla ve geniş bir toplumsal kabul ve uyum ile barındırmayı başarmış ender modernleşme örneklerinden biri olduğudur.

Araştırmanın metodolojisi kapsamında bu çalışma, nitel (kalitatif) araştırma metodolojisini benimsemiş olup, tümdengelim yaklaşımını esas almış olup, doküman analizi, içerik analizi, söylem analizi, gruplandırma ve karşılaştırma gibi bilimsel araştırma yöntemlerinden yararlanmışır.

2. Türk Modernleşmesinin Temelleri: Tarihsel, Kavramsal İlişki ve Etkileşimler

Cumhuriyet döneminde yapılan araştırmaların çoğunda, Türk modernleşmesinin, Batı dünyasında ve özellikle de Batı'nın siyasi düşünce tarihinde meydana gelen bir takım ekonomik-politik gelişme ve modernleşme hareketlerinden temellendiği tartışılmıştır. Bunların hepsi, tarihsel perspektiften, diğer deyişle olay ve ge-

lişmelerin tarihi silsile oluşumu açısından bakıldığında doğru görünmektedir. Ancak bu çalışma, daha çok tarihi-sosyolojik bir perspektifle analiz yapma metodolojisini tercih etmektedir. Bu bağlamda, Türk modernleşmesinin temellerine tarihsel süreç üzerinden, ancak bu süreç içerisinde din, dünya, uygarlık, ideoloji, çağlar, İslamlık, gelenek gibi çeşitli sosyolojik kavramlarla olan ilişki ve etkileşimler çerçevesinden bakmak uygun olacaktır. Bu çalışmanın benimsediği Türk modernleşmesinin temellerini araştırma metodolojisi bu yönde şekillenecektir. Zira literatürde Türk modernleşmesinin temelleri üzerine yapılan çalışmalarda benimsenen genel metodolojinin, yaklaşık 3000 yıldır Avrasya, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen siyasal düşüncenin sosyoloji, iktisat ve kültür ile yoğrularak, hep birlikte iç içe gelişip, birbirini besleyip, sonuçta -kaçınılmaz biçimde- değişip dönüşmesi vesilesiyle ortaya çıkan Batı medeniyeti, Batı aydınlanması, Batı laikliği ve Batı modernleşmesinin, diğer deyişle çağdaşlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki sosyo-politik, askeri-politik, ekonomik-politik ve psiko-kültürel etkileri üzerinden bir tarihi olaylar silsilesi ile irdelenmesidir.

Bununla beraber, tabii ki Osmanlı-Türk modernleşmesine kaçınılmaz ve keskin etkiler yaparak, onu özellikle İmparatorluğun son 200 yılında yoğuran, yönlendiren, geliştiren ve 1923'te Cumhuriyet modernizmi ile en üst noktasına varmasına yol açan Batı modernizmi, siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, mali, kültürel, hukuki, ticari vehçeleri içeren bir çok tarihi olay, teorik-ampirik gelişme, olgu ve devrim yaşamış ve gelişmiştir. Ancak, bunları ard arda tarihsel olaylar olarak ele alıp, Osmanlı-Türk modernleşmesine olan muhtemel etkilerini ortaya koymak yerine, bu çalışmada farklı bir bakış açısı ve metodolojik yaklaşımla, Türk modernleşmesinin

temellerinin Batı modernizmin tarihsel süreç üzerinden devam etmiş olan ve bugün de hala devam etmekte olan daha tarihi ve sosyolojik kavramsal ilişki ve etkileşimlerde yattığı göz önünde tutularak incelenecektir.

Türk modernleşmesi, öncelikle tarihsel, daha sonra sosyolojik, düşünsel, kültürel ve iktisadidir. Bu bağlamda Türk modernleşmesi, 1453 sonrasında insanlık tarihi için başlayan Yeni Çağ'da, özellikle Batı'da yaşanan bazı sosyo-politik ve sosyo-ekonomik olayların etkisinde gelişen bir modernleşme türüdür. Türk modernleşmesinin temelleri, Batı'da 1453 sonrasında yaşanan coğrafi keşifler, devrimler, ticaretçilik (merkantalizm), ticaret devrimi, sanayi devrimi, kapitalizm, liberalizm, Aydınlanma, Rönesans, Reformasyon, bilim gibi düşünsel, toplumsal, siyasal, ekonomik, ideolojik gelişmelerde yatmaktadır. Ancak bunlar, Batı'nın, diğer deyişle Avrupa'nın ekonomik-politik ve entelektüel tarihinin ana kesitleridir. Bundan ötürü, Avrupa ile komşu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun da Avrupa'nın geçtiği bu süreçlere bazen zamanında, bazense hayli geç eklenmesi, İmparatorluğun kaçınılmaz olarak girdiği modernleşme sürecinin temeline ilk olarak Batılılaşma harcını koymak zorunda kalmasına yol açmıştır. Burada hem gözden kaçırılmaması gereken hem de günümüzün çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin temel harçlarından birini oluşturan en önemli nokta ise, bu tarihsel ilk harcın Osmanlı İmparatorluğu için kaçınılmaz bir gelişme olduğudur; zira tarihte Osmanlılar yüzlerini öncelikle ve her fırsatta Batı'ya dönmüş bir İmparatorluk; Türk Ulusu da modernleşmeye yatkın ve istekli bir toplumdur.

2.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin İlk Temeli: Batılılaşma (Avrupalılılaşma)

Osmanlı-Türk modernleşmesinin ilk temelini Avrupalı Batılılaşma bağlamında ele alınması daha makul görünmektedir. Nitekim askeri yenilgilerin hayli artması sonucu Osmanlı ordusu, dönüşümün ve modernleşmenin başlangıç noktası olmuştur. Ordu, Osmanlı'da modernleşen ilk kurumdur. Zira 18. Yüzyılda Avrupa ordularının teknolojik üstünlüğüne karşı koymak, ancak Avrupa savaş yöntemlerini kullanan bir orduyla mümkün olabilirdi (Kuran, 1964; 1999). Böylece Avrupa, teknolojik ilerlemesiyle kendi medeniyetini eşsiz ve üstün gösterirken, Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'yı askeri-politik model olarak ordusunu modernize etmeye başlamıştır (Kolbaşı, 2014, s. 5). Bundan ötürü, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk modernleşme ve Batılılaşma çaba, atak ve girişimlerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Halbuki Osmanlı Ordusu'nun savaş alanlarındaki yenilgilerinin ana sebebi, yalnızca Avrupa'nın askeri teknolojide ilerlemesi değildir.

Bununla birlikte, Osmanlı'nın yönetici egemen siyasi ve sivil sınıfları bunu anlayabilecek entelektüel ve eğitim seviyesinde değildir. Zira İmparatorluğun düşün, eğitim ve entelektüel dünyası çağın gereklerini ve ilerlemelerini görüp yakalayamamıştır. Avrupa'da 1600'lerden itibaren demokrasi, laiklik, halk egemenliği, eşitlik, özgürlük, din, düşünme ve ifade özgürlüğü gibi ekonomik-politik kavramlar teorik ve ampirik olarak düşünölmeye, sorgulanmaya ve gelişmeye başlamıştır. Ancak, Asya tipi despotik bir Doğu toplumsal yaşama sahip (Weber, 2012) Osmanlı İmparatorluğu'nda bu düşünsel, entelektüel ve ekonomik-politik ilerlemenin ilk nüveleri ancak 1750'lerden sonra görölmeye başlamıştır. Mardin (2012, ss. 9-10);

Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde Osmanlıların kendi medeniyetlerini üstün kabul etmeleri dolayısıyla Avrupa'yı bir "model" olarak takip etmeleri bir sorun olarak ortaya çıkmadı, diye vurgular ve ekler; İmparatorluk gerilerken, İmparatorluğun neden çürüdüğü sorusuna ya devlet içindeki yozlaşma sorunu tanımlanarak ya da Batı'nın askeri üstünlüğünün tanınmasıyla cevap veriliyor.

Bu bağlamda, 1683'te İkinci Viyana Kuşatması'ndaki yıkıcı yenilginin ardından ortaya çıkan 'Osmanlı Ordusu'nun Avrupalı emsallari karşısında geri kalmışlığı' düşüncesi, 1699 Karlofça Antlaşması ile alınan ağır askeri-politik yenilginin sonucu olarak yalnızca askeri olarak bile modernleşmenin değil, ekonomik-politik ve sosyal olarak da değişime ihtiyaç olduğu hissiyatından hareketle, "Batılılaşma" girişimi doğmuş ve bu girişim Türk modernleşmesinin gelecekteki tanımının çıkış noktası olmuştur (Kolbaşı, 2014, s. 6). Avrupa'nın üstünlüğünü kabul eden Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşünsel gelişme, Osmanlı'da modernleşmenin, diğer deyişle laik-çağdaşlığın ilk adımları ve nüveleridir. Bundan ötürü, III. Selim ve II. Mahmud gibi Osmanlı Padişahları bu meyanda Osmanlı modernleşmesinin ilk ilericiler olarak kabul edilir (Heper, 1973).

2.2. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Son Temeli: Laiklik

Laikliğin siyasetin dinden ayrılmasını savunduğu -özellikle Türk laiklik anlayışında- yaygın olarak kabul edilmektedir. Genel olarak iki tür ayırım vardır. İlki, ayrılmayı dışlama ile tanımlar. İkincisi için ayırmak, mesafe yaratmak veya ikisi arasına belirli sınırlar çizmektir (Raz, 1986). Laik devlet, din karşıtı değildir. Bilakis laikliği benimsemiş devlet, dinin siyasete alet edil-

mesine karşıdır; dinin siyasallaştırılarak, aynen liberalizm, komünizm, sosyalizm, muhafazakârlık gibi ideolojiler ile ekonomik-politik nitelikli bir olgu olan kapitalizmde görüldüğü gibi, devlet ve siyasal rejimi temelli yeni bir sömürü düzeninin oluşmasına karşıdır. Nitekim dinin siyasallaştığı devletlerde, sosyal, iktisadi, mali-finansal, hukuki, kültürel başta olmak üzere yurttaşlar üzerinde her türlü sömürü tahakkümünün çok kolaylıkla kurulduğu, taban temelli din siyaseti ile orta-burjuva sınıf ortadan kaldırılarak, biatçı, şükürcü ve itaatkar bir cemaat kültürü ve halk kitlesinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Dolayısıyla, Batı'da günümüz laikliğinin çok derin sosyal, siyasi, ekonomik, dinsel ve kültürel geçmişi ve temelleri vardır. Bundan ötürü, laiklik Batı'ya insanın temel hak ve özgürlüklerine sonsuz saygı ve hürmet, sağlam bir demokrasi ve sosyal yapı ve en önemlisi de dürüst siyaset ve adalet-hukuk sistemi getirmiş ve bunların özellikle Türklerin 1453'te İstanbul'u fetih sonrasında Batı'da yaşanan gelişmeler kapsamında 15. Yüzyıldan itibaren Batı dünyasına yayılmasını sağlamıştır. Bu yüzden, günümüzde Batı demokrasileri en sağlam ve iyi işleyen demokrasilerdir. Zira laiklik, aynı zamanda sağlam ve işler bir demokrasinin de temelidir. Sağlam ve işler bir demokrasi de, aynı nitelikteki bir adalet ve hukuk sisteminin sonucudur. Bu bağlamda, laikliğin aslında sağlam ve herkes için eşit işleyen ve gerçekten devletin temelini teşkil eden bir adalet ve hukuk sistemi olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzün Batı laik devletleri, bu nedenle yerkürede hukukun üstünlüğünün en fazla sağlandığı ülkelerdir. Zira laikliğin demokrasi kavramı, temelde laik bir toplumun gereği olarak, fikir, söz, yaşam ve inanç özgürlüğüdür. Dolayısıyla, laiklik olgusu, demokrasi kavramı ile doğrudan

doğruya bağlantılıdır (Berkes, Mart 1979, s. 3).

Bundan ötürü Batılı anlamda laiklik, aslında ve öзде bir “zihniyet” meselesidir. Bu zihniyet meselesi, adeta öncül bir laik zihniyetin, ileride seküler bir zihniyete yol açacak zincirleme reaksiyonu içeren aydınlanmacı-ilerlemeci bir süreçtir. Diğer deyişle, Batı laikliğinin alt kavramı olarak görülebilecek sekülerizm gibi, sadece aklın kutsallaştırılmış dinsel geleneğin boyunduruğundan kurtarılması değildir. Aklın, hem böylesi bir kurtulmaya tabi tutulması hem de çağdaş uygarlık ilkelerini yakalayabilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, sekülerlik, diğer tanımlamayla çağdaşlık olgusu ise, çağdaşlaşmış laik zihniyet, çağı yakalamış laik zihniyet demektir (Berkes, 1976). Bununla birlikte, “çağdaş” dünyanın çoğu “çağdaş” araçlarına sahip bir toplumda, toplumu oluşturan bireyler, gruplar, etnisiteler, inanç grupları, cemaat toplulukları, meslek grupları ve tüm benzerleri arasındaki ilişkilerde veya bunların kendi içlerindeki bireysel ya da grupsal davranış modellerinde, hala 21. Yüzyılda, diğer deyişle Milenyum’da kolaylıkla bir “Orta Çağ zihniyeti” gözlemlenebilir. Bunun ana nedeni, Doğu toplumlarının Batı medeniyetinin laiklik ve sekülerlik olgularının özünü değil, tözünü almalarıdır. Bundan ötürü de, laiklik ve sekülerlik, temelde bir zihniyet meselesidir. Zira insanın zihniyeti bozursa, bağnaz kaderci ve hurafeci ise, laiklik ve sekülerlik de, diğer deyişle modernleşme ve çağdaşlaşma da sorunlu ve paradoksal olacaktır.

Bu meyanda laiklik, siyasetten toplumsal yaşama, ekonomiden eğitime, adaletten hukuka, temel insan hak ve özgürlüklerinden insanca ve kendince bir yaşama kadar hayatın her noktasında, köşe başında ve köşesinde, kısacası hayatın her veçhesinde yer alır ve böylelikle, bireysel, grupsal, top-

lumsal ve uluslararası ilişkileri doğrudan etkiler. 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, yüzünü Batı’ya dönmüş ve Batı’ya rağmen Batılılaşmaya girişmiş bir devlet olarak Batı’nın yüzyıllara sarı sosyo-politik ve sosyo-ekonomik gelişmeler sonrasında kazandığı laiklik olgusunu hızlı bir Devrim ve reform süreciyle kısa zamanda devlet ve toplum bünyesine adapte etmiştir. Ancak yukarıdaki satırlarda, laiklik ve sekülerliğin birer zihniyet meselesi olduğunu vurgulamıştık. Nitekim Adanır (2010, ss. 220-221) da buna dikkat çekerek, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişi, ipek böceğinin kozasında kelebeğe dönüşmesine benzetir ve Cumhuriyet Devrimleri ile kurulan yeni çağdaş toplumsal düzenin Batı kökenli ancak alaturkalaşmış, diğer deyişle Batı medeniyetinin özünü değil, tözünü almış sosyo-politik bir form olduğuna dikkat çeker.

Bundan ötürü laiklik, bir bütün olarak Türk Devrimi’nin tüm ilke ve reformlarının hepsinin üzerinde çatı devrimsel prensip olarak, Atatürk Devrimleri’nin ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’nin hem garantisi hem de temelidir. Zira laiklik sayesinde teokratik bir Orta Çağ imparatorluğu yerine, modern ve çağdaş bir devletin doğuşu, akıl, bilim ve vicdan özgürlüğüne dayalı bir zihniyetin ortaya çıkmasıyla mümkün olabildiği. Bu yüzden laiklik, Türk modernleşmesinin temelidir. Ancak, Cumhuriyet Türkiye’sinin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün o akılcı, pozitivist ve aydınlanmacı-ilerlemeci devrimci ruhu sayesinde, tarihte ilk kez (ve halen de bir ikinci örneğinin görülemediği şekilde) Batı laikliğini benimseyen bir ülke olarak, bugün olabildiğince çağdaş, Batılı, Batı âleminin bir parçası, Avrupa Birliği aday üyesi, NATO üyesi ve Batı âlemi ile olabildiğince azami şartlarda entegre olabildiği, Asya, Afrika ve Arap toplumları için cazibe merkezi bir devlet olmasına rağmen,

Kemalist laiklik anlayışının hem otoriter hem de anti-demokratik olduğunu ya da Türkiye’de dini yurttaşların sosyal yaşamında tamamıyla kaldırmayı amaçladığını ya da Türkiye bağlamında, devletin laiklik yorumu ve laiklik pratiğinin demokrasiye olumsuz etkilerde bulunduğunu savlayan görüşler de literatürde bir hayli fazladır (Karakas, 2007, s. 11; Şan, 2012; Burak, 2012).

3. Osmanlı-Türk Modernleşmesinde Tarafgirlik ve Karşıtlık: Paradoksal Bir Mücadele

Modernleşme, özde modern akla sahip insanlardan oluşan bir toplumun gerçekleştirilebileceği bir süreçtir. Keza modernleşmenin temelinde insanın aklını özgür biçimde kullanması, diğer deyişle insanın özgürce düşünmesi, şüphelenmesi, sorması, sorgulaması, eleştirmesi ve gerekiyorsa değiştirmesi, yani ilerlemesi, gelişmesi vardır. Modernleşmenin zorladığı tüm bu zihinsel faaliyetlerden amaç, iyi toplumun parametrelerini bulmak ve iyi toplumu oluşturmaktır. Ancak, bu iyi toplumun göreceli olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin, cehalet bilimini benimsemiş kâderci, tutucu-gerici, otoriter, çoğunlukçu, cemaatçi ve hurafeleşmiş gelenekçilik ile dini taassubun etkisi altındaki muhafazakâr bir toplumun kendince iyi toplumu budur.

Buna karşın, modernleşmenin öngördüğü iyi toplum ise, bu yolda laiklik, bilimsellik, demokrasi, çağdaşlık, eşitlik, özgürlük, sosyal adalet, evrensel hukuk ve temel insan haklarından asla sapmadan özgür aklını kullanan çağdaş bireylerin oluşturduğu cemiyetleşmiş sosyal organizasyondur. Bundan ötürü, modernleşmenin, modern insanın -iyi topluma ulaşma yolunda- aydınlanmacı-ilerlemeci bir anlayışla, birşeyleri değiştirmeye inandığı sürece devam edecek toplumsal-devrimci bir olgu oldu-

ğunu söylemek mümkündür. Bu olgusal durum, Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Türkiye’sinin erken dönem akılcı ve toplumsal-devrimci modernleşmesinin temel niteliğidir. Nitekim günümüzde dünya toplumlarında yaşayan ve akılcı-bilimsellik, laiklik, demokrasi, cemiyetleşmeyi, diğer deyişle çağdaş toplumsallaşmayı reddeden tutucu-gerici muhafazakâr, statükocu, köktenci, çoğunlukçu, otokrat, totaliter, radikal ve cemaatçi zihniyetli modernleşme-karşıtları mevcut olup, bunlar da kendilerinin “sözde” iyi toplumuna ulaşma yolunda çağdaş ve bilimsel çok şeyi değiştirmeye inanmakta ve çabalamaktadırlar.

Bu noktada, modernleşme ile modernleşme-karşıtlığı arasında iki temel paradoksal durum ortaya çıkar görünmektedir. Bunlardan ilki, burada yaptığımız “iyi toplum arayışı” tanımlamasında, sanki ortaya birbiriyle çatışan bir durumun ortaya çıkıyormuş gibi görünmesidir. Ancak, durum hiç de böyle değildir. Zira modernleşme, işte tam da bu noktada modernleşmeye her fırsatta direnç gösteren bahse konu karşıt zihniyetlerden farkını ortaya koymaktadır. Buna göre, akılcılık, laiklik, bilimsellik, demokrasi, çağdaşlık, eşitlik, özgürlük ve cemiyetleşmeden beslenen “modernleşme” olgusu, Modern Çağ ve onun sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişme ve kalkınma anlayışını betimler. Bununla birlikte, cehalet bilimciliği, tutucu-gerici muhafazakârlık, statükoculuk, köktencilik, çoğunlukçuluk, otokratlık, totaliterlik, radikallik ve cemaatçilikten beslenen modernleşme-karşıtlığı ise, Orta Çağ ve onun sosyo-ekonomik gerileme ve çöküş tarihini simgeler. Zira modernleşme-karşıtlığı, neredeyse insanlık tarihine -her bakımdan- kara bir leke olarak geçmiş olan Orta Çağ’ın karanlık dönemine özlem duymaktadır.

İkinci paradoksal durum ise, modernleşme-karşıtlarının, tüm bu karşıtlıklarına rağmen, modern hayat tarzını birçok yönüyle benimseyip yaşamayı arzu etmeleri gibi, ironik ve manidar olduğu kadar, birbirleriyle çatışır da görünen paradoksal bir durumun ortaya çıkmasıdır. Bu meyanda modernleşme-karşıtları, bir yandan Orta Çağ'ın tutucu, gerici, insanı hiçe sayan köktenci, din-odaklı sosyo-politik hayat tarzını benimseme arzusu sergilerken, öte yandan Modern Çağ'ın tüm bilgisayar, televizyon, sosyal medya, yeni medya, otomobil, uçak, helikopter, motoryat gibi modern ulaşım araçları, gökdelen, rezidans gibi modern mimari, vb. ileri bilimsel-teknolojik gelişmelerini kullanmayı öngören ultra-kapitalist ekonomik-politik bir yaşam tarzından da geri kalmamaktadır. İşte, tam da bu yüzden modernleşme ve laiklik olguları; bir ideoloji, bir dogma, bir doktrin, bir siyasal sistem, din karşıtlığı değil, bir düşünüş (zihniyet) ve tutum meselesidir. Bu zihniyet ve tutum; özünde insana ve doğaya saygı, insan-merkezcilik, dürüstlük, erdemlilik, iyi niyetlilik, hoşgörülülük, empati kurabilirlik, adaletlilik, hak ve hukuk-bilirlilik, eşitlik, özgürlük, çoğulculuk, demokrasi, cemiyetçilik, bilimsellik ve akılcılık içermektedir. Bu nedenle, özellikle çağdaş dünyada, yukarıda gerek iyi toplum arayışını algılayış, gerekse modernleşmeye iyi yüzlü bir yaklaşım sergileyiş türünde betimlenen sahte, çelişkili ve paradoksal modernleşme örneklerinin de bugüne değin görüldüğünün, hatta hala da görülmekte olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Bu çerçevede, modernleşmede birey ve onun aklı, zihni, ruhu ve kişiliği hayati önemdedir. Zira bir toplumda bireyin bir cemaatin mi, yoksa bir cemiyetin mi parçası olmasını bu öznel nitelikler betimler. Cemiyetleşen bireyler, sonuçta modern toplumu oluşturacak; aksi durumda ise,

bireyler cemaatleşmiş bir toplumun parçası olmaya başlayarak, bireysel kimlik ve kişilik niteliklerini yavaşça yitirecekler; cemaatleşen toplum çağ-dışı, muhtemelen de Yakın Çağ uygarlık tarihinde görüldüğü üzere çoğu kez Modern Çağ'da Orta Çağ'a doğru bir yönde ilerleyecektir. Bundan ötürü, bireyin zihin ve ruhunda; akılcılık, laiklik, bilimsellik, demokrasi, çoğulculuk, çağdaşlık, eşitlik, özgürlük ve cemiyetçilik (çağdaş toplumsallaşma) anlayışları yer bulmadığı ölçüde, kendisini ve yaşadığı toplumu daha eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik yönde değiştirme çabası da o oranda var olmayacak; böylece, cemaatçi bir zihniyetle geçmişi muhafaza etmeye çalışacak ve kadim gelenek, görenek ve kültürlerini çağa uydurarak hümanistik (insani) ve demokratik olarak insana ve onun onuruna yakışır biçimde gelişen çağdaş toplumlara göre geri kalacak ve toplumsal yapısı, siyasi, sosyal, iktisadi, bilimsel, finansal, kültürel ve psikolojik olarak yozlaşıp, hurafeleşecektir.

Nitekim günümüzde modernleşme ile tutucu-gerici muhafazakârlık arasındaki temel çelişki ve çatışmada da buradan kaynaklanmakta ve dallanıp budaklanıp gitmekte; olan, modern çağda geri kalarak, hak-hukuk-adalet üçgeni eksikliğinde işsizlik, yoksulluk başta pek çok sosyo-ekonomik sorun çeken; sonuçta, bir türlü cemiyetleşip modernleşemeyen topluma olmaktadır. Bu açıdan, "modernleşme"-nin, insanı aklını kullanmaya, aklından yola çıkmaya zorlayan bir olgu ve dünyevi sorunları çözmede, toplumsal sorunlara "çağdaş ve demokratik" çözümler üretmede onun en büyük destekçisi olduğunu vurgulamak mümkündür. Modernleşmenin zıddı ise, hurafeleşmiş gelenekçilik, tutucu-gerici muhafazakârlık, cehalet bilimciliği, köktencilik, kadercilik ve cemaatçiliktir. Bundan dolayı, modernleşememiş toplumlar, çağcıl sosyal sorunlarına,

tutucu-gericilik ve kadercilikten beslenen bu hurafeleşmiş gelenekçi zihniyetle sağlıklı ve köklü çözümler bulamamakta; sonuçta da, yurttaşlarının çağın gereklerine uygun olarak sağlıklı, mutlu, huzurlu, var-sıllık ve refah içerisinde yaşayabilmelerini temin edememektedirler.

Keza tutucu-gerici ve hurafeleşmiş gelenekçilik, aynen siyasi ideolojilere benzemekte olup, tabusal, dogmatik bir anlayışla, insan aklının sorgulamasına, eleştirmesine, fikir üretmesine pek sıcak bakmayan, bilakis bunu her fırsatta engellemeye çabalayan bir tutum ve yaklaşımdır. Bundan dolayı, tutucu-gerici ve hurafeleşmiş gelenekçilik, hangi sosyo-kültürel yapı ve/veya dinsel inançta olursa olsun, tarihte insanların daha iyi bir toplum, diğer deyişle varlıklı, zenginlik ve refah içinde, işi gücü olan, dürüst, mutlu, huzurlu, erdemli, eşitlikçi, özgürlükçü, çoğulcu, demokratik, adaletli, sosyal-adaletli, hukuka ve temel insan haklarına saygılı, laik, seküler ve sosyal demokrat bir toplum, devlet arayışlarına engel olmuş; Orta Çağ ve onun karanlık zihniyetli tutum ve anlayış geçmişi yüceltmüş; böylelikle dünyevi tüm olayları kaderciliğe, hurafeleşmiş geleneğe ve metafiziğe bağlamış bir zihniyettir. Zaten –tekerrürden ibaret olan- tarih denen, deyiş yerindeyse o “yüce” bilim de –her daimişunu göstermiştir ki, insan toplulukları aklıdan yola çıkıp bilmeye cesaret etmeyi [*Sapere Aude*]³ (Kant, 1784; Holt & den

Hond, 2013) bıraktığı oranda, akıldan, mantıktan, rasyonellikten, hakkaniyet, dürüstlük ve adaletten uzaklaşmış; akıl-dışı gelenek ve göreneklerin, mistik nitelikli hurafeler ve kadercilikle dolu akıl-dışı davranış modellerinin ve bunların yarattığı koyu cehalet, bağnazlık ve geri kafalılığın, kısacası kutsallaştırılmış, hurafeci-kaderci gelenekçiliğin kurbanı olmuşlardır.

Modernleşme, aslında aklın aydınlanması, aklın açılması, insanın aklını başka bir akla emanet etmemesi, teslim etmemesidir. Dolayısıyla modernleşme, aslında aynen onu besleyen ana düşünsel damar olan “laiklik”, “sekülerlik (çağdaşlık)” gibi, bir zihniyet [*mentality*] meselesidir. Bu görüşten hareketle modernleşme, sadece bir çağdaşlaşma olgusu değil, bilakis laik çağdaşlaşmadır; zira modern olmak için sadece çağdaş olmak yetmez, laik de olmak gerekir; diğer deyişle, insanın zihninin aydınlanmış; diğer deyişle, kaderci, tutucu, gerici hurafeleştirilmiş gelenekçilikten kurtulmuş olması gerekir; yalnızca aydınlanmış zihinler çağın toplumsal sorunlarına laik ve çağdaş çözümler getirebilir, önerebilir. Günümüzde Türk toplumunda önlenebilen, hatta her geçen gün artan kadına ve sağlık çalışanlarına şiddet, kadın cinayetleri dahil her türlü toplumsal şiddet bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla, ancak aydınlanmış zihinler laik çağdaşlaşmayı yakalayabilir; bu nedenle modernizm, modernleşme ya da laik çağdaşlaşma; insan-merkezli, insan saygılı, dürüst, adil, eşitlikçi, özgürlükçü, sosyal adaletçi ve çoğulcu bir zihniyettir.

3 Latince “Sapere aude (Bilmeye cesaret et!)” ifadesi, tarihte ilk kez Roma İmparatoru Augustus döneminin en önemli şairlerinden biri olan Quintus Horatius Flaccus tarafından Epistles 2. şiirinde kullanılan bir deyiştir. Horatius’un kullandığı haliyle; “*Nam cur, quae laedunt oculus, festinas demere, siquid est animum, differs curandi tempus in annum? Dimidium facti, qui coepit, habet; sapere aude, incipe. Viuendi qui recte prorogat horam, rusticus expectat dum defluat amnis; at ille labitur et labetur in omne uolubilis aeuum.*” şeklinde Latince, Türkçe tercümesi olarak ise; “*Gözüne ufak bir çöp batsa, onu oradan çıkarmak için acele edersin. Zihnin*

hasta olduğu vakit tedavisi için neden acele etmezsin? Başlamak, işin yarısını bitirmek demektir. Kendi aklınla düşünmeyel/akıllı olmaya cesaret et, başla!” şeklinde olan bu önemli deyiş, ünlü Alman filozof Immanuel Kant ve insanlığın Aydınlanma Çağı ile özdeşleşmiştir. Nitekim Kant (2000), “Aydınlanma Nedir?” adlı denemesinde aydınlanma çağının felsefesini bu deyiş ile özetlemiştir. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sapere_aude.

Bu nedenle, modernleşmenin gerçek ruhunu bulduğu temel olgu olan Aydınlanma; metafiziği, teolojiji ve dini devre dışında tutarak, ahlaki sorunlar dâhil, tüm toplumsal sorunları gelenekler, hurafeler, “topraktan, tabiattan, insandan uzaklaşıp kaçan, küçücük kafalara, küflü sahifelere, örümcekli raflara kapanmış bir ilim” ile değil, yalnızca aklın ve bilimin gösterdiği doğrultuda çözülebileceğine inanan zihinsel bir tavidir (Berkes, 29 Ekim 1942, s. 271). Kısacası, modernleşme ve onunla ele tutuşan olgular olarak demokrasi ve laikliğin her üçü de zihniyet işidir; hurafeleşmiş bağnaz-gelenekçi kadercilikten beslenen zihniyet bozukluğu, hem modernleşmeye hem demokratikleşmeye hem de laikliğe en büyük zarardır.

Bu meyanda, geçmişten günümüze değin süre gelen ve bugün içinde yaşadığımız Modern Çağ ve 21. Yüzyıl Milenyum’unda daha da akıl-dışı, diğer deyişle gerçek-ötesi, aklın almayacağı [*post-truth*] bir gerçeklikle artan modernleşme ve çağdaşlaşma karşıtlığı durumu, Immanuel Kant’ın (1724-1804) günümüzden tam 236 sene önce Latince olarak, “Sapere aude! (‘Bilmeye cesaret et!’ [*Dare to know*] veya ‘Aklından yola çık!’ [Y.N.])” şeklinde özetlediği bir durumdur. Buna göre, bu karşı olma durumu, diğer deyişle modernleşmeye karşı gösterilen direniş durumu, Batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerinin olduğu bir çağ olan ve yeni insanın her şeyden önce kendi aklını kullanma cesaretini gösteren bir özellikle donatılmasını öngören Aydınlanma Çağı’nın (Çüçen, 2006, s. 26; Zariç, 2017) evrenselleşecek felsefesini (Cevizci, 2002) reddederek, yine Kant’ın (2000, s. 17) vurgusuyla, insanın; “...kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtul[amaması],...bu ergin olmayış durumu ise, insanın

kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışdır.”

Ancak, dünya modernleşme tarihi ve modern çağ; çatışma, çarpışma ve uyumsuzlukların tarihi ve çağı olmuştur. Bu çatışma, temel olarak ‘eski’ ile ‘yeni’; ‘geçmiş’ ile ‘gelecek’ arasındadır; diğer bir deyişle, bu tarih ve çağ, -hurafeleşmiş ve kaderciler-gelenek ile çağdaşın mücadelesidir. Modernlik, kaçınılmaz olarak hayatın her parçasına yayılacak; her alanına girecektir. Bu nedenle, özellikle dinin çarpıtılmasıyla ortaya çıkarılmış kutsallaştırılmış ve gelenekselleştirilmiş hurafeler ve kadercilik zihniyeti, modernite ve modernleşme ile yüzyıllardır ve doğrudan anlaşmazlık ve çatışma içerisinde. Dolayısıyla, modernliği oluşturan temel unsurlar, yeni bir dünya ve yeni bir vizyona giden yolda seküler ve çağdaş rayları döşemektedir. Modernleşmenin tanımlayıcı öğeleri olarak; empati, kadın hakları, doğa hakları, hayvan hakları, insan hakları, eğlence sanayisi, eğlence hissiyatı, ödül ve mükafat kültürü, modern-bilimsel iktisadi yapılanma ve pazar ekonomisi, her alanda dinamik ve rekabetçi toplum, hayat tarzı özgürlüğü, sosyalleşme, sosyal hareketlilik, yeni toplumsal sınıfların doğuşu, yüksek derecede okur-yazarlık, yüksek oranda sanatseverlik (opera, tiyatro, sinema vb.), yüksek oranda iletişim ve ulaşım olanakları akla gelmektedir (Görgün, 2014).

4. Sonuç ve Tespitler

Sonuç olarak bu çalışmada Osmanlı-Türk modernleşmesinin temelleri kapsamında vurgulanabilecek bazı önemli ve kritik tespitler elde edilmiştir. Bu meyanda;

Birinci önemli tespit, Türk modernleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış bir çağı yakalama hareketi olduğudur. Dolayısıyla, Türk modernleşmesi, aslında Osmanlı-Türk modernleşmesi

olarak değerlendirilmelidir. Zira Osmanlı-Türk modernleşmesi ve Atatürk Devrimleri, esasen Batı'ya değil, Türk tarihine dayanır. Dolayısıyla Osmanlı-Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yıllık döneminde başlayan bir sürecin bütünü olarak, Cumhuriyet Türkiye'sine evrilip, halen de devam etmesidir.

İkinci önemli tespit, Osmanlı-Türk modernleşmesinin bir zorunluluk hareketi olduğudur. Zira Osmanlı Ordusu 1600'lerin ortalarından itibaren baş düşmanları olan Avrupalı ve Rus ordular karşısında yenilgiler almaya ve İmparatorluk toprak kaybetmeye başlamıştır. Kısacası, İmparatorluğun bir fetih, cihan ve çağ imparatorluğu olma özelliği gerilemeye başlamıştır.

Üçüncü önemli tespit, Osmanlı-Türk modernleşmesinin temelleri, özellikle Yeni Çağ ile birlikte gelişim atılımına girmiş Avrupa'da yatmaktadır. Zira Osmanlı-Türk modernleşme hareketinin amacı Avrupalılaşmaktır; ancak bu Avrupalılaşma, asla Hıristiyan Batı gibi olmak değil, aksine yalnızca onun askeri alandaki bilimsel ve teknolojik gelişimini yakalamaktır. Diğer deyişle, bu hareketin başlamasını zorlayan itki, sadece Osmanlı Ordusu'nun Avrupa orduları karşısında aldığı yenilgilerdir. Dolayısıyla, bu Avrupalılaşma, dini, siyasal, kültürel ve sosyal nedenlerle, Osmanlı Padişahlarınca yalnızca askeri alanda yaşanması öngörölmüş bir anlayıştır.

Dördüncü önemli tespit, Avrupa medeniyetinin modern Avrupa'ya evrilmesinde temel itkiler, laiklik, demokrasi, Aydınlanma, Rönesans ve dinde Reformasyondur. Bunlara hümanizma da eklenince, Avrupa ve sonrasında Kuzey Amerika, hurafeleşmiş, mistik, kaderci gelenekçiliğin koyu ve gerici etkisi altındaki Doğu toplumları için 'Batılılaşma' olarak bilinen bir modernleşme modeli yaratmıştır. Osmanlı İmpa-

ratorluğu da, Asya tipi-despotik bir Doğu toplumu olarak Batılılaşmadan, özellikle Avrupa'ya yakınlığı ve Avrupalılar ile olan yakın etkileşimleri sebebiyle, 1700'lerden itibaren nasibini maksimum oranda almıştır. Bu nedenle, Osmanlı-Türk modernleşmesinin ilk temel itkisi, Batılılaşma'dır.

Beşinci önemli tespit, Osmanlı'nın bu Avrupalılaşmadan anladığının aksine, Osmanlı yönetici egemen sınıflarının gerçekte öngöremediği en önemli husus; köklü ve kadim medeniyetler ve toplumlar arası ilişki ve etkileşimlerin yalnızca askeri alanda çağı yakalamak ile kalamayacağı, devletler arası ilişki ve iletişimin yoğun olarak başlamasının, -arzu edilmese de- bir takım sosyal, siyasi, iktisadi, hukuki, entelektüel ve kültürel etkilerinin -kaçınılmaz bir gerçeklikle- olacağı ve bu etkileşimlerin, Osmanlı toplumu, siyaseti, ordusu, iktisatı, hukuku ve sosyal kültürü üzerinde etkisi gittikçe artan değişim ve dönüşümlerde bulunacağıdır. Nitekim toplumsal birçok alanda değişim ve dönüşüm sonucu yaratan bu olgu, literatürde Batılılaşma olarak bilinmekte olup, bunun Osmanlı yönetici elitlerince kaçınılmaz ve zorunlu olarak kabullenildiği söylenebilir. Keza İmparatorluklar çok-uluslu, çok-kültürlü, çok-dinli siyasal yapılarıdır. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu, İmparatorluk olması hasebiyle, Batılılaşma yoluna zorunlu olarak girmiştir.

Altıncı önemli tespit, Osmanlı-Türk modernleşmesinin son temel itkisinin laiklik olduğudur. Avrupa çıkışlı dini, sosyal ve hukuki bir olgu olan laiklik, bilinen klasik tanımı olan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından çok çok öte bir kavramdır. Laiklik; Batı aydınlanmasının, hümanizmasının, aklının yeniden doğuşunun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin temelidir. Laiklik; Batı'da temel insan haklarının, kişisel hak ve özgürlüklerin, toplumsal ve

bireysel eşitlik ve özgürlüğün, toplumsal adaletin, sosyal demokrasinin, demokratik demokrasinin, devrimciliğinin, dini reformculuğunun, akılcılığının, kalkınmacılığın, varsıllığın, adaletin, kısaca dünyevi yaşamın insana yakışır şekilde yaşanmasını olanaklı kılan, düşünme, ifade, yaşam ve vicdan özgürlüklerini yurttaşlara azami sağlayan, insanın akılcı, insancıl ve demokratik kanunlara uyduğu sürece istediği, dilediği gibi yaşama özgürlüğünü güvence altına alan bir olgudur.

Dolayısıyla, laiklik aslında bir “zihniyet” işidir. Doğrudan zihniyeti betimler ve vurgular; Doğu toplumlarında uygulanan kimi takiye ve sözde laikliklerin aksine, gerçek laiklik, bireyi güzel ahlaka, dürüstlüğe, adil olmaya, empatiye, sevgiye, saygıya, iyi niyete ve hoşgörüyü çağırır; bunları önerir. Dolayısıyla, modernleşmenin çok önemli bir üst çatı kavramı olarak “laiklik”, alt kavramları “modernizm (çağdaşlaşma)” ve “sekülerizm” ile birlikte, Osmanlı-Türk modernleşmesinin son temel itkisidir; bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti, laik bir devlettir ve bir laik, demokratik, sosyal ve hukuk devleti olarak Osmanlı-Türk modernleşmesinin vardığı en üst ve en başarılı noktadır.

Modern, laik Türkiye Cumhuriyeti de, bu çerçevede ilelebet devam edecektir; zira toplumsal gelişim, akacağı patikalari-bazen doludizgin, bazense sessiz sedasız-, ama mutlaka bulan bir ırmak gibidir; bundan ötürü, günümüzde birçok modernizm karşıtı ülkede görüldüğü gibi, elbet sonunda modernleşmeye doğru olacak toplumsal yaşamın önünde hiçbir hurafeleşmiş, tutucu-gerici gelenekçiliğin taassup, baskı, engel ve yasakları duramaz. Nitekim bu, insanlık tarihinde her daim böyle ola gelmiştir.

Tüm bu tespitlerden sonra, son sözde vurgulanabilecek yegâne husus şu görünmektedir; Türk Ulusu, köklü, kadim ve çağdaş bir millet olarak, 1923'te Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının önderliğinde kurduğu laik, demokratik ve Batılı Cumhuriyeti –tüm hurafeleşmiş gelenekçilik, kadercilik, dincilik, gericilik, cemaatçilik, yobazlık, Atatürk ve Cumhuriyet düşmanlığına rağmen- ilelebet muhafaza edecektir; zira toplumsal devrimcilik ve modernleşmeden beslenen laiklik, çağdaşlık ve Batıllık özellikleri, Türk Ulusu'nun asil damarlarında her daim var olmuş kadim ve özgün niteliklerdir. Türk modernleşmesinin gelecek temelleri ise, işte Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Lideri ve Ulu Önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün modern geleceğe yön veren akılcı-bilimsel zihniyeti ve Türk Ulusu'nda her zaman gördüğü ve inandığı bu asil özelliklerdir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Adanır, O. (2010). *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış: Baudrillard, Berkes, Mauss ve Ülgener Üzerinden Kuramsal bir Deneme*. Doğu Batı Yayınları.
- Berkes, N. (29 Ekim 1942). İlim Dünyasındaki Durumumuz. *Yurt ve Dünya*, 3(20), 271-275.
- Berkes, N. (1976). *Asya Mektupları (Gezi, İzlenimler, Eleştiriler)*. Çağdaş Yayınları.
- Berkes, N. (Mart 1979). Komşunun Kaz Boyutlu Tavuğu. *Sesimiz*, 116, 3-4.
- Burak, B. (2012). Can Secularism Hinder Democracy? The Turkish Experiment. *İnsan & Toplum*, 2(4), 65-82.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi*. Ezgi Kitabevi.
- Çüçen, A. K. (2006). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* (Özel Sayı), 125, 25-34.
- Görgün, M. (2014). *The Role of Turkish Theatre in the Process of Modernization in Turkey (1839-1946)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Heper, M. (1973). Osmanlı-Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Açısından Bazı Gözlemler. *Amme İdaresi Dergisi*, 5(Temmuz), 29-40.
- Holt, R., & den Hond, F. (2013). Sapere Aude. *Organization Studies*, 34(11), 1587-1600.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Sapere_aude (Erişim tarihi: 11.12.2023).
- Kant, I. (1784). What is Enlightenment?. <http://www.columbia.edu/acis/ets/CCREAD/etscc/kant.html> (Erişim tarihi: 11.11.2023).
- Kant, I. (2000). Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt (1784). Çev.: N. Bozkurt. *Toplumbilim* (Aydınlanma Özel Sayısı), 11(Temmuz), 17-21.
- Karakas, C. (2007). *Turkey: Islam and Laicism Between the Interests of State, Politics, and Society (PRIF Reports No. 78)*, Trans.: K. Horn. Peace Research Institute Frankfurt Pubs.
- Kolbaşı, A. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı Yenileşmesi ve Değişimi Üzerine Kavramsal Yaklaşım. M. A. Beyhan (Ed.), *Nizam-ı Cedid Başlangıcının 220. Yılı Münasebetiyle Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri* içinde (ss. 1-16). Kitabevi Yayınları.
- Kuran, E. (1964). Türk Ordusu ve Batılılaşma. *Türk Kültürü*, III/22, 11-13.
- Kuran, E. (1999). Osmanlı Türklerinin Batı'yı Algılamaları (1839'a Kadar). *Türk Yurdu*, 19-20(148-149), 37-40.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi Makaleler*. M. Türköne & T. Önder (Ed.). İletişim.
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Clarendon Press.
- Şan, M. K. (2012). Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 1-25.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum Cilt-1*, Çev.: L. Boyacı. Yarın Yayınları.
- Zappa Play's Zappa 1997 Concert Part 1, https://www.youtube.com/watch?v=P8Jz4UH2_8U (Erişim tarihi: 11.12.2023).
- Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(28), 33-54.